

УДК 343.285

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КРАЇН КОНТИНЕНТАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПРАВА У РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ТЕРОРИЗМОМ

Микола МІЛЕВСЬКИЙ,

аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
Європейського університету

SUMMARY

In the articles analyzed the legislative fittings are for organization of investigation of terrorism in the European and post-Soviet states. On the basis of analysis of orders criminal and criminal judicial laws separate European and most post-Soviet countries the general and excellent lines of the normative regulation phenomenon of terrorism and his investigation are established; existent problems and ways of their decision, progress of legislation trend, are studied in direction of optimization of investigation of crimes, related to terrorism. A counterterrorist legislation is examined, directions of public criminal policy, realization of plenary powers of the proper organs and persons, in relation to investigation of such crimes. The author point of view speaks out in relation to expedience of implementation of some positions of foreign legislation in domestic practice.

Key words: criminal realization, terrorism, crimes related to terrorism, investigations of terrorism, foreign experience.

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються законодавчі підходи до організації розслідування тероризму в європейських та пострадянських державах. На підставі аналізу приписів кримінального та кримінального процесуального законів окремих європейських і більшості пострадянських країн констатуються спільні і відмінні риси нормативного урегулювання явища тероризму та його розслідування; вивчаються наявні проблеми та шляхи їх розв'язання, тенденції розвитку законодавства у напрямку оптимізації розслідування злочинів, пов'язаних із тероризмом. Розглядається антитерористичне законодавство, напрямки державної кримінальної політики, здійснення повноважень відповідних органів і осіб щодо розслідування таких злочинів. Висловлюється авторська точка зору щодо доцільності імплементації деяких положень зарубіжного законодавства у вітчизняну практику.

Ключові слова: кримінальне провадження, тероризм, злочини, пов'язані із тероризмом, розслідування тероризму, зарубіжний досвід.

Постановка проблеми. Дослідження того чи іншого явища видається неповноцінним без вивчення наукових і практичних досягнень у сфері права інших країн, тим паче наближених до України за своєю правовою системою. Такі надбання допомагають визначити найбільш досконалі з техніко-юридичного боку, актуальні, апробовані протягом тривалого часу застосування, узгоджені з визнаними міжнародними актами положення кримінального, кримінального процесуального законів, які можуть урахуватись під час подальшого удосконалення вітчизняного законодавства.

Актуальність теми. Для вітчизняної кримінальної процесуальної науки зарубіжний досвід організації розслідування злочинів, пов'язаних із тероризмом, не став самостійним предметом наукових досліджень. Разом з тим, ефективність боротьби з тероризмом залежить від системного підходу з боку держави. Як показує міжнародний досвід, тероризм має не тільки спільні (або схожі) коріння, а й загальні тенденції трансформації та адаптації до сучасних умов, а відповідно – і схожі системні методи протидії.

Тому за мету статті обрано вивчення досвіду різних країн однієї системи права (континентальної) у напрямку розслідування злочинів, пов'язаних із тероризмом, з тим, щоб виявити спільні і відмінні риси та з'ясувати доцільність запозичення окремих елементів. Об'єктом вивчення обрано деякі європейські країни, законодавство яких вважається взірцем законотворчості, та пострадянські держави – у порівняльному аспекті.

Виклад основних положень дослідження. Як відмічає М.І. Хавронюк, у кримінальних кодексах деяких держав злочини терористичного характеру не згадуються взагалі (відповідальність за них передбачена окремими законами

(наприклад, в Італії – Законом про боротьбу з тероризмом і підривною діяльністю) або держави виконують міжнародні зобов'язання по боротьбі з тероризмом безпосередньо на підставі положень антитерористичних конвенцій) [1, с. 940]. Але, в цілому, тероризм і діяльність, пов'язана з ним, визнаються злочином у кримінальному законодавстві усіх європейських країн континентальної системи права.

При цьому використовуються різні підходи. Так, КК Франції визначає акти тероризму як загальнонебезпечні діяння (до 1986 р. французьке кримінальне право не розглядало тероризм як самостійний вид злочинів) і відносить до них 10 складів злочинів за умови вчинення їх з метою істотно порушити громадський порядок шляхом залякування чи терору [1, с. 943] (особливістю нормативного урегулювання у цій сфері є відсутність кримінальної відповідальності за фінансування тероризму, передбачена окремим законом). Відповідальності за терористичні злочини присвячений спеціальний розділ четвертої книги КК Франції: глава 1 – «Про терористичні акти» (ст.ст. 421-1–421-4), глава 2 – «Особливі положення» (ст. 422-1–422-5). У першій главі дається поняття тероризму і містяться норми, що передбачають покарання за нього, у другій – передбачається можливість звільнення винних осіб від покарання за терористичні злочини, а також встановлюються додаткові покарання за нього і регулюється відповідальність юридичних осіб, що беруть участь або сприяють тероризму.

У КК Австрії в розділі, присвяченому злочинам проти громадського спокою, передбачається кримінальна відповідальність за терористичне об'єднання, терористичні злочини, фінансування тероризму. В Німеччині урегульовано кримінальну відповідальність за створення терори-

стичних спільнот (вперше в Законі «Про боротьбу з тероризмом» (1986 р.), який став частиною кримінального закону, що врегулював, зокрема, питання про заборону контактів арештованого терориста із зовнішнім світом) (параграфи 129а, 211, 220 а, 239 а, 239 b та ін. параграфи КК); особливістю німецького законодавчого урегулювання є криміналізація підбурювання до тероризму, однак у законодавстві цієї країни відсутнє визначення цієї категорії і законодавець пішов шляхом перерахування діянь, що можуть бути віднесені до проявів тероризму. Аналогічний підхід використано в Італії – передбачено кримінальну відповідальність за злочини терористичної спрямованості без чіткого визначення поняття «тероризм» (злочини терористичної спрямованості віднесені до проявів організованої злочинності, і особливістю італійського права є ідентичність терористичних злочинів і мафіозних угруповань, діяльності мафіозних асоціацій, оскільки спільною метою є залякування населення).

КК Албанії оперує терміном «терористичні дії», що порушують громадський порядок і викликають публічний страх та непевність (ст. 230–234). КК Нідерландів не містить поняття «тероризм», однак дії, спрямовані на вчинення терористичного акту, описані в ст. 157 КК. Аналогічний підхід використано і в Польщі (ст. 165 КК). Найповніше питання злочинів, пов'язаних із тероризмом (як злочинів проти громадського порядку) вирішено КК Іспанії і спеціальному законодавчому акті (ця країна тривалий час визнавалась найбільш схильною до терористичних актів) – ст. ст. 571–576-1 Кодексу (тероризм прирівнено до збуту і зберігання зброї, боєприпасів, вибухових речовин). В Іспанії навіть Основний Закон країни визнає конституційними певні обмеження прав громадян у випадках, коли йдеться про загрозу тероризму або вчинення злочинів, пов'язаних із ним. Усі дії, що пов'язані із тероризмом, зокрема і його фінансування, є кримінально каранними і за законодавством Австрії (§ 278d). До злочинів проти Республіки віднесено тероризм і законодавцем Болгарії (ст. 108а КК), при цьому передбачено відповідальність і за сприяння тероризму, і за його фінансування, і за втягнення у терористичну діяльність, і за комп'ютерні злочини, що набувають ознак кібер-тероризму, і за підбурювання до ненависті, насилля та дискримінації (ст. 162 КК). В Чехії тероризм розцінюється як загальнонебезпечні карні діяння (§§ 272–292), і як карні діяння проти установ Чеської Республіки, іноземної держави чи міжнародної організації (§§ 309–322), і як карні діяння проти людства, проти миру та воєнні карні діяння (§§ 400–418), при цьому визначення тероризму відсутнє. Закон про терористичні злочини (2003 р.) став частиною Кримінального кодексу Бельгії (ст. ст. 137–141), при цьому використано широке розуміння таких злочинів.

Особливістю антитерористичного законодавства більшості європейських країн є урегульованість притягнення до відповідальності не лише в кримінальному кодексі, а й в спеціальних законах, присвячених протидії цьому явищу (боротьбі з ним). Окрім того, останнім часом приділяється підвищена увага боротьбі із фінансуванням тероризму, підбурюванням до тероризму, посиленню кримінальної відповідальності за таку діяльність. Також примітним є віднесення до тероризму значної кількості злочинних діянь, які без терористичної мети становлять самостійні склади злочинів (нанесення тілесних ушкоджень, безпорядки, розбій, пошкодження важливих для суспільства споруд, викрадення людей, тощо), введення кримінальної відповідальності юридичних осіб. З точки зору законодавчої техніки злочини, пов'язані, із тероризмом, зазвичай не об'єднані в одній структурній одиниці законодавчого акту або взагалі законодавець не зазначає, що

діяння є терористичним (хоча за своїми ознаками є таким), що становить певні труднощі у їх сприйнятті.

У державах, що утворились на пострадянському просторі, криміналізація злочинів, пов'язаних із тероризмом, також не є однозначною. Як зауважує В.П. Смельянов, «ст. 250 (терористичний акт) КК Литовської Республіки і ч. 1 ст. 88 (тероризм) КК Латвійської Республіки сформульовані таким чином, що ознаки передбачених тут діянь практично збігаються з ознаками складів диверсії, які мають місце, наприклад, в ст. 112 КК України, ст. 360 КК Республіки Білорусь, ст. 281 КК Російської Федерації, ст. 173 КК Республіки Туркменістан, ст. 161 КК Республіки Узбекистан» [2, с. 349]. Фактично однакові склади злочинів, які передбачають відповідальність за вчинення вибухів, підпалів та інших загальнонебезпечних дій, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень органами державної влади, міжнародними організаціями, юридичними особами, в ст. 214 КК Азербайджанської Республіки, ст. 289 КК Республіки Білорусь, ст. 217 КК Республіки Вірменія, ст. 226 КК Киргизької Республіки, ч. 2 ст. 88 КК Латвійської Республіки, ст. 179 КК Республіки Таджикистан, ст. 271 Республіки Туркменістан мають назву «тероризм», а в ст. 323 КК Грузії, ст. 278 КК Республіки Молдова, ст. 205 КК Російської Федерації, як і в ст. 258 КК України – назву «терористичний акт». При цьому раніше ст. 278 КК Республіки Молдова і ст. 205 КК Російської Федерації також мали назву «тероризм» [2, с. 349].

У кримінальному законі деяких пострадянських держав простежується тенденція до розширення ознак кримінально караного тероризму шляхом передбачення значно більшої кількості діянь, вчинених з терористичною метою. Наприклад, в ст. 641 КК Естонської Республіки до тероризму прирівняні будь-які суспільно небезпечні дії, вчинені заради досягнення терористичних цілей; в ст. 255 КК Республіки Казахстан визначаються певні рівні тероризму – як терористичного акту і у вигляді інших злочинів терористичної спрямованості; ст. 155 КК Республіки Узбекистан передбачає кримінальну відповідальність не лише за різні терористичні діяння, а й за діяльність, спрямовану на забезпечення існування, функціонування, фінансування терористичної організації, готування і вчинення терористичних актів, пряме чи непряме надання або збір будь-яких засобів, ресурсів, інших послуг терористичним організаціям або особам, що сприяють або беруть участь у терористичній діяльності; КК Грузії, як і КК Республіки Узбекистан, передбачає відповідальність за терористичні діяння різного рівня, але не в одному єдиному складі злочину, а в окремій главі XXXVIII «Тероризм», яка містить дев'ять статей (ст. ст. 323–331). Новий Кримінальний кодекс Казахстану (2014 р.) у закріпленні відповідальності за тероризм та різні форми сприяння цьому явищу наближений до українського закону (ст. ст. 255–260).

В одних країнах злочини, пов'язані із тероризмом, віднесені до злочинів проти держави (Латвія, Естонія, Грузія), проти миру і безпеки людства (Узбекистан), в інших – до злочинів проти громадської безпеки (та громадського порядку) (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизія, Молдова, Росія, Таджикистан, Туркменістан), в Литві – до злочинів, поєднаних з небезпекою для здоров'я людини (гл. XIX). В межах різновидів тих чи інших злочинів подекуди виокремлено тероризм із віднесенням до нього декількох складів злочинів (Грузія).

Таким чином, у всіх країнах відсутній єдиний підхід до означення злочинів, пов'язаних із тероризмом, і їх віднесення до тих чи інших видів за класифікаційними оз-

наками. У деяких державах простежуються спільні риси у законотворчих підходах криміналізації тероризму, в інших – специфічно індивідуальні. Здебільшого кримінальна відповідальність передбачена за діяння, об'єднані під категорію «тероризм», хоча у багатьох випадках вона вживається у вузькому значенні й існує тенденція до виокремлення діянь, які сприяють тероризму.

Різні й кримінальні процесуальні правила розслідування злочинів, пов'язаних із тероризмом. В одних країнах виділені їх особливості, в інших – ні.

Так, наприклад, КПК Франції містить гл. 15, яка врегулює питання проведення слідчих дій у справах про тероризм. До органів і осіб, що здійснюють розслідування тероризму віднесено прокурора і слідчого суддю Парижу, виконавчий суд і суд присяжних Парижу (останній розглядає справи про терористичні злочини, вчинені як на території Франції, так і на її підконтрольних територіях). Якщо під час розслідування з'ясується, що злочин не підслідний слідчому судді Парижу (тероризм є його виключною компетенцією), він передає його слідчому судді, наділеному компетенцією щодо загальнокримінальних злочинів [3]. Варто відмітити, що в 2014 р. у Франції створено Генеральну дирекцію внутрішньої безпеки МВС, як спецслужбу, серед обов'язків якої, з поміж іншого, визначено боротьбу з тероризмом і лише в 2015 р. в країні піднято питання про створення Національного агентства по боротьбі із тероризмом, яке підпорядковується Президенту країни. Боротьбою із тероризмом займаються: дивізія по боротьбі з тероризмом національної поліції, центральне управління загальної розвідки, управління судової поліції, залучаються інші структурні підрозділи правоохоронних органів.

Кримінальний процесуальний закон Франції передбачає і деякі особливості досудового слідства у справах про тероризм. Зокрема, це: збільшення строку тримання під вартою підозрюваного у вчиненні терористичного акту до 4 діб (порівняно із загальнокримінальним злочином – 48 годин) (із пропонуваними змінами – до 6 діб), за рішенням голови вищого суду; можливість проведення обшуку житла такої особи без її згоди та у її відсутності, за клопотанням прокурора і рішенням слідчого судді, а також у нічний час (дії, вчинені у проміжок часу з 23 год. до 6 год. ранку, визнаються законними, а отримані докази не втрачають своєї сили, якщо всі вони були проведені з метою пошуку і констатації терористичних актів, повний перелік яких наведений в ст. 706-16 КПК і в ст. 421-1 і 421-2 КК Франції, положення цих статей застосовні до тих злочинів, за які передбачено покарання у виді позбавлення свободи на термін 10 років); обов'язок іноземця і особи без громадянства (при певній підозрі), за рішенням прокурора або слідчого судді погодитись на його фотографування або зняття відбитків пальців (інакше штраф і позбавлення волі на строк від 10 днів до трьох місяців). Також з числа внесених Законом Франції «Про боротьбу з тероризмом і посяганнями на державну безпеку» в КПК доповнень особливий інтерес викликає ст. 706-16, де подається перелік загальнокримінальних злочинів (вбивство, насильницькі дії, викрадення, тощо), які за наявності певних умов визнаються терористичними. Але ця стаття не створює нових складів, а лише вказує на те, в яких випадках те або інше правопорушення, вчинене особою або злочинним угрупованням, метою яких є небезпечне порушення громадського порядку шляхом залучення або терору, визнається терористичним, зважаючи на що його розслідування здійснюється на підставі положень гл. 15 КПК. Окрім того, особливістю французької системи боротьби із тероризмом є гарантування державою захисту жертв саме терористичних злочинів, із виплатою їм матеріальної компенсації.

Німецьке кримінальне процесуальне законодавство, на відміну від французького, не виокремлює особливості кримінального провадження щодо злочинів, пов'язаних із тероризмом. Але певні специфічні елементи все ж таки можна виділити. Так, ще в 1977 р. (після терактів у Кельні) внесено зміни до 7 статей Закону «Про судоустрій», якими заборонялись будь-які контакти один з одним і із зовнішнім світом (навіть із захисниками) осіб, обвинувачених у тероризмі, щодо яких вирок набув законної сили і які перебувають під вартою [4]. Така заборона затверджується судом землі, де перебуває терорист (обвинувачений у створенні терористичного об'єднання). У разі заборони контактів у справі, розслідування якої ще не закінчене, заарештований (ув'язнений) не має права бути присутнім при допитах свідків або співучасників і при проведенні інших слідчих дій, навіть якщо за загальними правилами процесуальних норм він має на це право. Дана заборона поширюється і на його захисника, а також на сусідів по камері, відносно яких теж винесена постанова про заборону контактів. Захисник не має права бути присутнім навіть при оголошенні обвинуваченому наказу про арешт, хоча зобов'язаний на ньому розписатися (п. 4, § 34). Перевірка судом обґрунтованості утримання обвинуваченого під вартою та інші процесуальні дії проводяться за відсутності захисника. Також не дозволяється поміщення обвинуваченого до спеціалізованої лікарні для психіатричного обстеження. В умовах заборони контактів ув'язнений (заарештований) може письмово звертатися до суду або в прокуратуру, але захисникові заборонений перегляд цих письмових звернень на весь час дії заборони контактів. В Німеччині є можливість звільнення від кримінальної відповідальності за окремі терористичні злочини при явці з повинною (у випадках, схожих із українським законом), а також аналогічно французькому, гарантування державою компенсаційних виплат. Розслідування тероризму покладається на кримінальну поліцію (на місцях діють земельні відомства, на рівні Федерації – Федеральне відомство). У Федеральному відомстві кримінальної поліції створено Єдиний центр захисту від тероризму (GTAZ). Окрім цього, для ефективної боротьби із фінансуванням тероризму в Німеччині при Міністерстві фінансів створено Департамент фінансової розвідки, на який покладено завдання займатись збором інформації щодо підозрілих трансакцій та причетних до цього осіб (здійснення позапроцесуального розслідування). Схожа фінансова розвідка існує серед спецслужб Бельгії, Нідерландів, Данії, в Латвії – Служба запобігання легалізації коштів, набутих злочинним шляхом, в Україні – Державна служба фінансового моніторингу.

З метою ефективності боротьби із терористичними і мафіозними злочинами італійський законодавець передбачає регламентовані кримінальним процесуальним і адміністративним правом особливі способи розслідування, що відрізняються від розслідування інших злочинів. Такими способами можуть бути як використання агентів-провокаторів, так і відстрочення винесення відносно них постанови про затримання або про арешт їх майна, з метою найбільшого збору ними матеріалів для розслідування. При цьому законність їх проведення визначається цілим рядом недвозначних умов, серед яких основною є попередня згода магістрату. Ці заходи передбачені виключно для певної категорії злочинів і вичерпним чином перераховані в законі. До них відносяться: вимагання, незаконне позбавлення волі особи з метою викупу, торгівля зброєю і наркотиками, відмивання грошей [4]. В Італії спостерігається тенденція до виокремлення терористичних злочинів і створення «міжсилового» органу для їх розслідування. Існують поліцейські і прокурорські органи,

наділені спеціальною компетенцією щодо розслідування саме терористичних і мафіозних злочинів (функціонує поряд із Департаментом громадської безпеки МВС Дирекція антимафіозних розслідувань). Будь-яке розслідування терористичних (мафіозних) злочинів не розпорощене по 161 звичайній прокуратурі, а сконцентроване в 26 прокуратурах, що знаходяться в центрі кожного округу. Національна антимафіозна дирекція утворена в рамках Генеральної прокуратури при Касаційному суді Риму, її очолює Національний антимафіозний прокурор, який координує дії антимафіозних окружних прокурорів, при цьому не займаючись самостійним розслідуванням (у виключних випадках). Особливістю кримінального процесуального закону Італії є урегулювання КПК ряду заходів – від заборонних до часткового обмеження особистої свободи і попереднього ув'язнення. Але разом з тим, ці заходи спрямовані, перш за все, до залучення злочинців до співпраці із правоохоронними органами, адже італійському закону притаманний принцип застосування ув'язнення лише у випадках *extrema ratio*, тобто коли усі інші заходи виявились безрезультатними. Досить потужним в Італії розвинуте дійове каяття. Процесуальним вважається і Закон «Про заступництво потерпілих від тероризму та організованої злочинності», який передбачає відповідні компенсації.

Терористичні угруповання в Іспанії прирівняні до бандитських формувань. У Законі «Про боротьбу із збройними бандитськими формуваннями і терористичними елементами» є окрема глава, в якій містяться норми процесуального характеру, частина яких стосується діяльності і прерогатив трибуналів, в компетенцію яких входить розгляд справ про такі злочини, а інша – норм, що передбачають можливість обмеження прав громадян. За прикладом Франції термін ув'язнення підозрюваного у тероризмі становить 7 діб (за інші злочини – 72 години), застосовуються схожі правила проведення обшуку та інших слідчих дій, дозволяється контроль за кореспонденцією, телефонними розмовами, Інтернет-листуванням до трьох місяців із дозволу суду. Органом досудового розслідування терористичних злочинів визначено Центральний слідчий орган, а судового розгляду – Національний суд (справи про тероризм визнаються першочерговими і строк кримінального провадження щодо них становить 90 днів). Якщо злочин вчинено з використанням поліграфічних засобів, радіомовлення або будь-якого іншого засобу, що полегшує публікацію, суддя за скаргою прокурора повинен вивести постанову про попереднє закриття винних установ, видань і, якщо цього вимагають обставини, про конфіскацію і запечатування знарядь злочину (приміщення, механізмів, тощо). Як і у вище розглянутих країнах, в Іспанії гарантується матеріальне відшкодування потерпілим від терористичних злочинів.

У деяких європейських країнах створені спеціальні органи, до виключної компетенції яких віднесено розслідування тероризму і боротьба з ним, зокрема, в Австрії – Федеральне відомство по захисту конституції і боротьбі із тероризмом, в Нідерландах – Національна служба прослуховування, у Литві – Спеціальна служба розслідувань. Відмінним є орієнтування пострадянських країн і країн так званої «молодої демократії» (Польща, Чехія, Болгарія, Словенія, Хорватія та ін.) – у них відсутні спецоргани, що займаються виключно тероризмом (ці функції покладені, зазвичай, на служби безпеки, в Латвії – поліцію безпеки), не виокремлені й особливості розслідування терористичних злочинів. Разом з тим більшість країн мають підрозділи фінансової розвідки, які, з поміж іншого, збирають інформацію і щодо фінансування тероризму. І попри переважно адміністративний тип таких органів (Білорусь (структурний підрозділ Комітету державного контролю), Киргизія (Центральний орган

виконавчої влади), Вірменія (підрозділ Центрального банку), Казахстан (відомство Міністерства фінансів), Таджикистан (підрозділ Національного банку), Туркменістан (підрозділ Міністерства фінансів), Росія (Федеральний орган виконавчої влади)) [5], за яким вони передають інформацію відповідним правоохоронним структурам, спостерігається тенденція до активізації боротьби саме із фінансуванням тероризму. А в таких країнах, як Молдова і Узбекистан, фінансова розвідка належить до правоохоронно-судового типу, за яким відповідні департаменти входять до структури Генеральної прокуратури і вправі самостійно порушувати та розслідувати такі прояви сприяння терористичній діяльності.

Проаналізувавши кримінальні процесуальні закони пострадянських країн, можна визначити в деяких з них певні елементи специфіки досудового розслідування злочинів, пов'язаних із тероризмом. Зумовлені такі специфічні риси, насамперед, підслідністю та підсудністю справ про ці злочини. Оскільки терористичні злочини (терористичні акти, тероризм, злочини, що йому сприяють) передбачені кримінальним законом, а інститут підслідності властивий кримінальному процесу усіх досліджуваних країн, то логічно законодавець відносить ці злочини до підслідності: поліції безпеки (Латвія, Естонія); слідчих органів національної безпеки (Туркменістан, Киргизія, Таджикистан, Узбекистан), служби інформації та безпеки (Молдова), служби державної безпеки і Міністерства фінансів (Грузія, тут підслідність визначається Міністром юстиції (ст. 35 КПК)), прокуратури (Азербайджан), органів державної безпеки (Білорусь), Комітету національної безпеки (Казахстан), Слідчого Комітету, Федеральної служби безпеки (Росія). Отже, у всіх країнах за розслідування злочинів, пов'язаних із тероризмом, відповідальними є органи безпеки держави.

Особлива підсудність злочинів, пов'язаних із тероризмом, виділена в Естонії – кримінальні справи щодо злочинних угруповань розглядаються судом у складі трьох суддів (ч. 3 ст. 18 КПК); в Туркменістані – справи про терористичні акти розглядаються обласним судом і Ашхабадським міським судом (ст. 48 КПК); в Азербайджані – справи про тяжкі злочини – Судом Азербайджанської Республіки (колегією присяжних засідателів); в Казахстані – акти тероризму – суддею і 10 присяжними (за клопотанням обвинуваченого) (ст. 52 КПК); в Росії – суддею і колегією із 12 присяжних або колегією із трьох суддів федерального суду загальної юрисдикції (ст. 30 КПК); в Таджикистані – особливо тяжкі прояви тероризму – суддею і двома народними засідателями (ст. 34 КПК).

Окрім того, в Литві (р. XXVIII КПК), Молдові (гл. VI КПК), Грузії (гл. XXIX КПК) виокремлено кримінальне провадження у справах про злочини, вчинені юридичними особами, що напряму пов'язано, перш за все, із фінансуванням тероризму, утворенням терористичних організацій та діяльністю ЗМІ. Особливістю кримінального провадження в Азербайджані (у розглядуваному аспекті) є виділення переліку випадків, коли кримінальна справа порушується негайно (ст. 209 КПК) – серед них є і тероризм, і діяння, пов'язані з ним. В Білорусі керівнику Слідчого Комітету надано виключні права застосовувати ряд запобіжних заходів (взяття під варту, домашній арешт) та слідчих (процесуальних) дій без санкції прокурора у справах про тяжкі та особливо тяжкі злочини, до яких віднесено і акти тероризму (ст. 35 КПК). В Російській Федерації законодавець виділяє злочини, пов'язані із тероризмом, серед злочинів, при порушенні справи про які здійснюються невідкладні слідчі дії (п. 2 ч. 2 ст. 157 КПК).

Разом з тим, жодних особливостей щодо розслідування тероризму не виявлено у кримінальному процесуаль-

ному законодавстві Вірменії (навіть не розмежовано підслідність між слідчими органів внутрішніх справ та національної безпеки (ст. 190 КПК)). В російському КПК, навпаки, незрозумілий законодавчий підхід до визначення підслідності злочинів, пов'язаних із тероризмом: в ч. 1 ст. 151 підслідність щодо злочинів, передбачених ст. 205 – 205.2, віднесено до компетенції Слідчого Комітету, а в ч. 2 цієї статті – до слідчих органів Федеральної служби безпеки.

Слід відмітити, що поряд із зміною законодавчих поглядів на кримінальну відповідальність за терористичну діяльність у бік її посилення та розширення криміналізації діянь вбачається і переорієнтування у діяльності правоохоронних органів, відповідальних за виявлення і розслідування злочинів, пов'язаних із тероризмом. Останнім часом значна кількість країн, зокрема європейських, вносять зміни у законодавство, які розширюють повноваження вказаних органів (при терористичній загрозі, при розслідуванні злочинів, пов'язаних із тероризмом) щодо: терміну тимчасового затримання підозрюваних (наприклад, у Франції збільшення до шести діб, а в Бельгії – до 72 годин замість 24); можливості позасудового блокування окремих веб-сайтів (зокрема, визнаних у світі терористичних організацій); обов'язку зберігання даних операторів телефонного зв'язку і провайдерів протягом більш тривалого часу (наприклад, у Німеччині – до двох років); полегшення отримання дозволу суду на відеоспостереження (за підозрюваними у тероризмі в Бельгії дозволено таємно спостерігати у будь-якому місці, окрім місця постійного проживання); посилення контролю на автошляхах (зупинки автомобілів для перевірки документів) та залізницях; спрощення порядку проведення окремих слідчих (розшукових) дій (наприклад, проведення обшуку помешкання підозрюваного у тероризмі в будь-який час доби) або продовження терміну їх проведення (зменшення нічного часу в процесуальному аспекті з 24 до 5 години (Бельгія, Іспанія); зменшення віку особи до 14 р., проти якої можна вести розслідування терористичних злочинів (Німеччина). Такі законодавчі новели у більшості країн викликали певну критику, засновану на обмеженні прав і свобод громадян. Однак, прийняття цих заходів виправдовується тяжкими наслідками тероризму, його поширенням і трансформацією форм, а також обов'язком держави захистити своїх громадян, забезпечити їм безпеку і зберегти демократичний режим правління. Зважаючи ж на відносно низький рівень терористичної загрози у більшості зарубіжних пострадянських країн, вищезазначені підходи їм не властиві.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дає змогу констатувати, по-перше, представлення системи антитерористичного законодавства у європейських країнах континентальної системи права у виді двох моделей: комплексної (поєднання кримінально-правового і спеціально визначеного для протидії тероризму законодавства) (Франція, Італія, Польща, Болгарія, Бельгія) і суто кримінально-правової (Австрія, Німеччина, Іспанія, Нідерланди, Португалія) (у світі виділяють ще кримінологічну модель, при якій протидія тероризму відображена лише у спеціалізованих законодавчих актах – Великобританія, Ізраїль, Японія – зумовлена особливостями «правової сім'ї»); по-друге, посилення кримінальної політики щодо терористичної діяльності (введення нових складів злочинів, пов'язаних із тероризмом, розширення їх переліку, дій, що можуть охоплюватися поняттям «тероризм», збільшення санкцій); по-третє, надання більш широких повноважень, насамперед правоохоронним органам, у розслідуванні і розкритті таких злочинів, проведенні оперативних-розшукових заходів, що становлять ризики дотримання конституційних прав і свобод людини і громадя-

нина. Антитерористичне законодавство ж пострадянських країн, здебільшого, відображає комплексну модель (за виключенням Грузії). Усіма цими державами криміналізовані діяння, пов'язані із тероризмом, і в цілому, враховані міжнародні стандарти у сфері боротьби з цим явищем. При цьому відсутній єдиний підхід в оперуванні категорією «тероризм» та її законодавчому закріпленні. Основними напрямками боротьби з тероризмом визначено удосконалення нормативно-правової бази, надання більш широких повноважень спеціальним органам, акцентування уваги на виявленні фінансування тероризму, роз'яснювальній роботі. В ЄС виробляється загальний спільний механізм протидії тероризму, посилення співробітництва у цьому напрямку, створення надійної системи виявлення та перекриття каналів фінансування терористичних організацій.

В кримінальному процесуальному аспекті відмічається орієнтування на законодавче виокремлення особливостей кримінального провадження щодо злочинів, пов'язаних із тероризмом (Франція, Іспанія), що відображаються через посилення обмежень прав і свобод громадян, застосування більш жорстких заходів до осіб, підозрюваних у тероризмі, наділення спеціальних правоохоронних і судових органів виключною компетенцією щодо розслідування тероризму; або наявність окремих специфічних елементів такого провадження, притаманних правовим системам деяких країн (Німеччина), а також тенденції до визначення загальних рис і особливостей кримінальних проваджень щодо цих злочинів (Італія). Спільною для багатьох європейських країн є законодавчо закріплена гарантованість державою компенсаційних виплат потерпілим від терористичних злочинів (в межах кримінального процесу або за його межами). Кримінальне процесуальне законодавство пострадянських країн, в цілому, не вирізняється особливостями щодо розслідування терористичних злочинів і створенням спеціальних органів у сфері боротьби з тероризмом, хоча певні елементи такої специфіки в окремих країнах мають місце.

Ураховуючи законодавчі і практичні надбання в забезпеченні кримінального провадження щодо злочинів, пов'язаних із тероризмом, насамперед, європейських країн, та зважаючи на сучасну ситуацію в Україні, яка характеризується підвищеним рівнем загрози тероризму в окремих регіонах та місцевостях (Постанова Кабінету Міністрів від 18 лютого 2016 р. № 92 [6]), вважаємо за доцільне перейняти досвід щодо: посилення взаємодії органів, відповідальних за боротьбу з тероризмом, зокрема при виявленні фактів його фінансування або сприяння в інший спосіб; виокремлення особливостей розслідування і судового розгляду справ про такі злочини (визначення спеціального органу розслідування (наприклад, детективів служби розслідування тероризму (на діючий при СБУ Антитерористичний центр не покладається прямий обов'язок щодо розслідування цих злочинів)) і спеціалізованого суду (на кшталт, антикорупційного)), із можливістю проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій, розширення повноважень органів розслідування в бік окремих вимушених обмежень прав і свобод громадян (адже відступлення від окремих положень кримінального процесуального закону при розслідуванні тероризму виправдовується більшою суспільною безпекою та наслідками, державним гарантуванням захисту потерпілих від цих злочинів (залучення в якості суб'єктів кримінального провадження) і надання їм матеріальної компенсації за нанесену шкоду.

Список використаної літератури:

1. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : [монографія] / М.І. Хавронюк. К. : Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.

2. Смелянов В.П. Понятійний апарат у сфері правової протидії тероризму: теоретичне і практичне значення / В.П. Смелянов // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 348–361.

3. Уголовно-процессуальные кодексы Франции, Германии, Италии : [Электронный ресурс] // Режим доступа : <http://constitutionallaw.ru>.

4. Террор, терроризм и преступления террористического характера / за Салман Дикаев : [Электронный ресурс] // Режим доступа : <https://books.google.com.ua>.

5. Коваленко В.В. Організація системи фінансового моніторингу в пострадянських країнах / В.В. Коваленко,

Д.В. Шиян : [Электронный ресурс] // Режим доступа : <http://dspace.uabs.edu.ua>.

6. Про затвердження Положення про єдину державну систему запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків : постанова Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2016 р. № 92 : [Электронный ресурс] // Режим доступа : <http://www.kmu.gov.ua>.

7. Уголовные и уголовно-процессуальные кодексы постсоветских стран : [Электронный ресурс] // Режим доступа : <http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>.

